

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 8, Sayı/Issue 20 (Aralık/December 2019), s. 99-113.
DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut303>
ISSN: 2147-5490, Mainz-Almanya

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 01.12.2019
Kabul Tarihi: 09.12.2019

Yaşayan İnsan Hazinesine Bir Örnek: Semaver Ustası Ömer Acar

An Example For Living Human Treasures: Samovar Master Ömer Acar

Cafer ÖZDEMİR*

Öz

Bir toplumun kültürel unsurlarının geleceğe aktarımı, kültürel devamlılık açısından büyük önem arz eder. Bir kültür unsuru olan geleneksel el sanatları, geçmişten günümüze ustalar elinde taşınarak somut olmayan kültürel miras unsuru olarak yaşamaya devam etmektedir. UNESCO bu ustaların vazifelerine vurgu yapmak amacıyla onları yaşayan insan hazineleri olarak adlandırmıştır. Geleneksel bilgi ve tecrübeye sahip olan, bir usta elinden yetişen ve günümüzde sayıları gittikçe azalan bu ustaların yaşaması, sanatın yaşaması ile eşdeğer görülmektedir. Çalışmamızda Samsun ili Vezirköprü ilçesinde ikâmet eden semaver ustası Ömer Acar konu edilecektir. Geleneksel el sanatlarının bir kolu olan semavercilikle uğraşan Ömer usta, ilçede hatta bu yörede el işi semaver yapan çok az sayıdaki ustanın en yaşlısı ve tecrübelisidir. Coğrafi işaret belgesi alan Vezirköprü yassı semaveri ustasıdır. Semaverlerinin tümünü el işçiliği ile ortaya çıkarmaktadır. Bu yüzden ayda üç dört semaver ancak yapabilmektedir. Yörede teknolojik makinelerle çok sayıda semaver yapılmasına rağmen o, geleneği yaşatarak semaver yapımını bir zanaattan sanata dönüştürmüştür. Bu sebeple yaşayan insan hazinesi olarak adlandırılmayı hak etmektedir. Sonuç olarak Türklerin gündelik yaşamında vazgeçilmez bir yeri olan çay tüketiminin semaver aracılığıyla bir geleneksel sanatı ortaya çıkardığı, semaver ustaları vasıtası ile geleneğin yaşatıldığı; bu bağlamda Ömer Acar'ın yaşayan insan hazinesi olarak değerlendirilebileceği kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Unesco, yaşayan insan hazinesi, Vezirköprü, semaver, Semaver Ustası Ömer Acar.

Abstract

The transfer of cultural elements of a society to the future is of great importance for cultural continuity. Traditional crafts, which are a cultural element, continue to live as an element of concrete and intangible cultural heritage by being carried by masters from past to present.

* Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Samsun-Türkiye.
Elmek: cafer.ozdemir@omu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5794-5828>

UNESCO called them the living human treasures to emphasize their duties. The survival of these craftsmen who have traditional knowledge and experience, grown from the hands of a craftsman and whose number is gradually diminishing today is seen as equivalent to the survival of their art. In this study, Ömer Acar who lives in Vezirköprü district of Samsun constitutes the main focus. Ömer Usta is the oldest and most experienced of the two craftsmen who make hand-made samovar in the district. He is the master of Vezirköprü flat samovar which possesses geographical sign certificate. He manufactures the samovars by hand. Therefore, three or four samovars per month can be manufactured. Although many samovars are made with technological machinery in the region, he has transformed the samovar production from a craft to an art by keeping the tradition alive. For this reason, he deserves to be named as a living human treasure. As a result, tea consumption, which occupies an indispensable place in the daily life of the Turks, revealed a traditional art through the samovar and the tradition has been kept alive by the samovar masters; thus, it has been concluded that Ömer Acar could be considered as a living human treasure.

Keywords: Unesco, living human treasure, Vezirköprü, samovar, Samovar Master Ömer Acar.

Giriş

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte küreselleşmenin hız kazandığı dünyada kültürlerin yavaş yavaş yok olmaya başlaması ve nihayetinde tek tipleşmesi, dikkatlerin kültür üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Böylece kültürü koruma, yaşatma, yaygınlaştırma, bu konuda farkındalık yaratma, kültür taşıyıcılarına önem verme, kültür ekonomisi ve sürdürülebilir kalkınma gibi konular önem kazanmıştır. 21. yüzyıla damga vuran bu konulara ilişkin çalışmalar UNESCO çatısı altında yürütülmekte ve Somut Olmayan Kültürel Miras (SOKÜM) kavramı ile bütün dünya ülkelerine hızla yayılmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile hâkim kültürlerin diğer kültürler üzerinde büyük bir baskı oluşturması, dünya toplumlarına kendi dinamiklerini koruma hususunda bir duyarlılık kazandırmıştır. Devletler bu amaçlara yönelik çalışmalarını UNESCO çatısı altında diğer toplumlarla birlikte yürütürler. Zengin bir kültürel malzemeye sahip olan, binlerce yıllık bir toplumun devamı olan Türkiye, konunun önemini çabuk kavramış ve UNESCO çatısı altında imzalanan anlaşmalara taraf olmaya başlamıştır. Bu bağlamda imzalanan her sözleşme kültürü koruma ve yaşatma konusunda bazı sorumlulukları beraberinde getirmektedir. Türkiye’de imkânlar ölçüsünde belirli merkezlerde resmî kurumlar eliyle etkin çalışmalar ve projeler yapılsa da bunların ülke geneline yansıdığını söylemek mümkün değildir. Özellikle sivil toplum kuruluşlarının konunun önemini kavrayamamış olması ülke adına olumsuz bir durumdur. Oysa kültürel bellek ve mirası korumak topyekûn bir çalışmayla mümkündür ve ülkenin en ücra köşeleri de dâhil olmak üzere bir karşılığı olmadığı müddetçe tam anlamıyla bir başarı sağlanması mümkün görünmemektedir.

Kültürü koruma, yaşatma ve gelecek kuşaklara aktarmanın merkezinde insan bulunmaktadır. Burada kastedilen insan, kültür konusunda eğitilmiş ve bilinçli, projeleri hayata geçirecek resmî veya gayri resmî bir kimliği bulunan değil; kültürel mirası üreten ve taşıyan kişilerdir. Bu insanların yaşaması, kültürel mirasın yaşaması demektir ve bu mirası geleceğe aktarılabilme olanağına hala sahip olduğumuzun işaretidir. M. Öcal Oğuz’a göre küreselleşme, kültürleri koruma düşüncesini ön plana çıkarmıştır. UNESCO’nun bu amaç doğrultusundaki yaklaşımı “Yaşayan İnsan Hazineleşme Sistemi”dir. Bu sistem Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması çerçevesinde oluşturulmuş ve ilk defa 1993 yılında ortaya atılmıştır. Bu sistemde somut olmayan kültürel mirası üreten ve taşıyan insana dikkat çekilmektedir. Bu sisteme göre kültürel mirası üreten ve geleceğe aktaran ustalar “insan hazineleri” olarak adlandırılmaktadır.

Burada kültürü sürdüren topluluk, grup ve bireyin önemine ve ustaların kültürü aktarmadaki rolüne vurgu yapılmaktadır (2009: 32-33). Kültürel mirasları yaşatacak ve geleceğe aktaracak olan insan olduğuna göre, insanı koruma doğrudan mirası koruma anlamı taşımaktadır.

Yaşayan İnsan Hazinesi sisteminde ustaların kim olduğu ve sistemin ustalara yaklaşımı iyi bilinmelidir. 2003 SOKÜM Sözleşmesi'nin Giriş, Tanımlar kısmında Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) "Somut olmayan kültürel mirasın spesifik elemanlarını yeniden yaratmak veya yorumlamak açısından gerekli bilgi ve becerilere yüksek düzeyde sahip kişilerdir." şeklinde tanımlanır (Öcal, 2009: 34-35). Tanımdan da anlaşılacağı üzere usta insan, sahip olduğu bilgi ve beceri ile mirasa sahip olabilecek yeni usta adayları yetiştirebilmelidir.

Yaşayan İnsan Hazinesi olarak adlandırılan sistemde geleneksel meslekler ve zanaatlar, halk müziği, halk oyunları, halk tiyatrosu gibi alanlarda yetişen ustaların bilgi ve becerilerini gelecek kuşaklara aktarma sorunları üzerinde durularak bu mirasların gelecekteki durumlarına vurgu yapılmaktadır. Özellikle "usta insanların tanınması, sanatlarını iyi ortamda sürdürmelerinin sağlanması, ödüllendirilmesi, çırak yetiştirmeye özendirilmesi, örgün ve yaygın eğitim süreçlerine dâhil edilerek kitlelerle buluşmalarına öncülük edilmesi" (Öcal, 2009: 34) gibi konular üzerinde durulmaktadır. Burada özellikle tanınırlık, süreklilik, teşvik ve eğitim konuları üzerinde durularak usta insanlar konusunda farkındalık oluşturulması ve geleneği yaşatma açısından ustaların yeri mevzu edilmektedir. Çünkü bu insanlar SOKÜM'ün yaşayan bir miras olduğunun en büyük kanıtıdır ve kültürel mirasın aktarımının merkezinde yer alır.

"UNESCO sitesinde İngilizce'si *Living Human Treasures (LHT)*, Fransızca'sı *Trésors Humains Vivants (THV)* olan ve Türkçe'de *Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH)* olarak ifade edebileceğimiz bu sistem, somut olmayan kültürel mirası sürdüren *usta insanların* tanınması, sanatlarını iyi ortamlarda sürdürmelerinin sağlanması, ödüllendirilmesi, çırak yetiştirmeye özendirilmesi, örgün ve yaygın eğitim süreçlerine dâhil edilerek kitlelerle buluşmalarına öncülük edilmesi gibi birçok amacı içermektedir." (Oğuz, 2008: 7). Mirası korumanın yanında yeniden oluşturulması üzerinde de durmak gerekir. Çünkü değişen şartlar ve ihtiyaçlara göre mirasın yeniden yorumlanması ve üzerinde bazı değişiklikler yapılması kaçınılmazdır. Usta insanlar çağın şartlarına göre geleneği yeniden yorumlayarak hem özgün hem de toplumun ortak beklentilerine uygun eserler ortaya koyarlar.

Somut olmayan kültürel miras, kuşaktan kuşağa aktarılan bilgiye sahiptir. Bu özellik kültürel mirasın varoluş nedenini ve temel prensiplerini ortaya koyar. Geçmiş ve gelecek arasında bir bağ kuran bu aktarım hem sosyal hem de ekonomik bir değere sahiptir (Fedakar ve Kuzay Demir, 2018: 91). Bir toplumun kültürel belleği olan miras unsurları bir yandan imge değeri taşıırken, diğer yandan insanların geçimlerini sağladığı bir nesne olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşayan insan hazineleri sistemi, nesneyi imge değeri haline getiren geleneksel bilgi üzerine yoğunlaşırken, nesnenin ekonomik değerini sürdürülebilir kalkınma bağlamında değerlendirmeyi de ihmal etmez.

"UNESCO sürdürülebilir kalkınma yaklaşımlarını kültürü merkeze alarak, cinsiyet eşitliği, dezavantajlı gruplarla işbirliği, gençliğin katılımı ve çevre farkındalığı gibi alt başlıklarla genişletir. Bu bağlamda Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin kültürü kuşaktan kuşağa aktarılabilen ve geçmişte kalan değil yaşayan ve sürekliliği olan bir miras olarak değerlendirmesi, sözleşmeyi sürdürülebilir kalkınma

bağlamında yeniden değerlendirmeyi gerektirir.” (Ölçer Özünel, 2013: 77). Sürdürülebilir kalkınmanın özünde de insan ve insanın sürece katılımı vardır. Bu yüzden kültürel mirasın yaşatılmasında insan faktörünün yani ustaların sürece ekonomik açıdan baktıklarını göz ardı etmemek gerekir. SOKÜM’ün muhataplarının, ustanın sanatını toplumun geneline yaymaları ve daimî ekonomik bir gelir kapısı haline getirmeleri, ustanın bakış açısıyla paralellik göstermektedir.

Günümüzde Türkiye’de geleneksel meslekler yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Çoğu meslek kolunda usta bulmak artık neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Uluslararası sözleşmelere taraf olan Türkiye, kültürel mirasını yaşatmak ve gelecek nesillere aktarmak zorundadır. Geleneğin ustaları, geleneksel sanatın korunması bilincini yaratır. Yaşayan İnsan Hazine Sistemi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine engel olmadan, kültürü koruma amacını gerçekleştirirken toplumu geriye gitmeye zorlamadan çağdaş yaşam şartları çerçevesinde ustaların birikimlerini çıraklarına aktarmalarına katkı sağlayabilir (Oğuz, 2008: 10). Yaşayan insan hazinelerine sahip çıkmak, yok olmak üzere olan geleneksel mesleklerin yaşamasını mümkün kılma açısından büyük bir fırsattır. Bu açıdan ustaya sahip çıkma, mesleğe sahip çıkma ile eşdeğer görülmelidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bütün mesleklerin aynı oranda yaygınlaştırılmasının günümüz şartlarında gerekli olmadığı düşüncesidir. Bunun yanında toplumsal ihtiyaçlara cevap vermeyen, değişim ve dönüşümü mümkün olmayan bazı mesleklerin nostaljik bağlamda yaşatılmasının önemine de dikkat çekmek gerekir. İhtiyacı karşılayan mesleklerde gelenek aktarımı ön plana çıkarken, nostaljik bağlamda üretilen eserlerde üretilen nesneye dikkatler çevrilir. Oysa YİH sistemi nesneye değil, geleneğe odaklanmış bir programdır: “YİH programının merkezinde geleneği yaratan ve aktaran ustanın olduğu, yani birey ve topluluk merkezli olduğu yeterince vurgulanmadığı takdirde bu tanıtım usta, gelenek ve gelenek aktarımı değil, nesne/ürün merkezli olarak algılanabilir.” (Fedakar ve Kuzay Demir, 2018: 99).

YİH sisteminin bütün uygulamalarını resmî kaynaklardan beklemek, sistemin sağlıklı çalışmasını engeller. Çünkü bu “sisteme ilişkin uygulamalar, farkındalık oluşturmaya ve görünürlüğünü artırmaya yöneliktir” (Fedakar ve Kuzay Demir, 2018: 100). Bu amacın gerçekleşmesi için toplumun bireysel veya toplumsal tüm kesimlerinin desteğine ihtiyaç vardır. Yapılacak projeler ne kadar çok ve kapsamlı olursa geleneğin yaşatılması da o derece kolay olacaktır. Sistemin sadece resmî kurumlara bırakılması, derinlemesine çalışma yapılmasını imkânsız hale getirmektedir.

2018 yılı itibariyle Türkiye’de “Yaşayan İnsan Hazine Sistemi Ulusal Envanteri”ne kayıtlı 30 usta bulunmaktadır. Türkiye’deki ve dünyadaki bazı ülkelerin bu alandaki uygulamalarına bakıldığında ödül, tanıtım ve icra destekleri konusunda ortak uygulamaların varlığı dikkati çeker. Türkiye’de yapılan resmî uygulamalar ise YİH’in ilanı ve ödül töreni, medyada tanıtım, sergi ve toplantı gibi etkinliklere düzenlenmesi ve kısa süreli uygulama çalışmalarıyla eğitim ve aktarımın gerçekleşmesi şeklindedir (Fedakar ve Kuzay Demir, 2018: 90-98). Türkiye gibi geleneksel meslekler açısından zengin bir ülkede sınırlı sayıda ustanın¹ envanterde yer alması, programın resmî yollarla yaşatılmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü devletin ekonomik imkânlarının sınırlı olması kapsamın genişletilmesine fırsat verememektedir.

¹ 2010 yılı itibariyle Japonya’da 116, Güney Kore’de 200 kişi yaşayan insan hazineleri sistemine dâhil edilmiştir (Erkal,2010: 72).

Yine dünyadaki ve Türkiye'deki YİH uygulamalarında el sanatları konusunda benzer çalışmalar yapıldığı görülür. Somut olmayan kültürel mirası yaşatabilmek amacıyla genelde çırak yetiştirmeyi amaçlayan bu sistemde öncelikle, değer kaybeden veya kaybolmakta olan miras unsurlarına sahip insanların yaşayan insan hazinesi olarak ilan edilerek farkındalık yaratılması amaçlanır. Daha sonra bu insanların deneyimlerinin kuşaklar arası aktarımı ve sürdürülebilirliği söz konusu olmaktadır. Dünyadaki uygulamalarında ustaların sıkı bir biçimde korunduğu ve denetlendiği de göze çarpar (Kasapoğlu Akyol, 2013: 86-87). Türkiye'de usta sayısının az olmasına rağmen dünyadaki bazı ülkeler gibi sıkı bir şekilde korunduğunu söylemek de mümkün değildir.

Vezirköprü ve Semavercilik

Semaver, Vezirköprü ve Havza ilçeleri başta olmak üzere genellikle Samsun'un iç bölgelerinde ve buralara komşu Amasya ilinde yaygın olarak kullanılan bir gereçtir. Fakat semaver yapma sanatının geçmişten günümüze yaşatıldığı bir merkez olarak öne çıkan ilçe Vezirköprü'dür. Günümüzde ilçede bulunan ustaların el işi semaver yapmaya devam ettikleri, bu açıdan semaver yapımının Vezirköprü ilçesinde yaşayan bir geleneksel el sanatı olduğu görülür. İlçede pek çok sanatın unutulmasına rağmen semaver yapımı günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir (Gül, 2018: 119).

Seyfullah Gül, Vezirköprü kültür turizmi ile ilgili hazırladığı doktora çalışmasında semavercilikle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Bu bilgileri şu şekilde özetlemek mümkündür: Semaveri Vezirköprü'ye Kafkasya'dan gelen göçmenlerin yöreye getirdikleri ve geliştirdikleri düşünülmektedir. Bu ilçenin Osmanlı Devleti zamanında önemli bir ticaret şehri olduğunu gösteren bedesten ve arasta gibi yapılar, şehrin geçmişten günümüze ticari fonksiyonunu büyük ölçüde koruduğunu gösterir. Günümüzde 14 semaver imalathanesi bulunduğu için büyük ölçüde Semaverciler Çarşısı olarak bilinen ve kullanılan arasta ve çevresi, ticaret merkezi özelliği gösterir. İç bedesten lokanta olarak hizmet verirken etrafındaki dükkânlar semaver yapım atölyeleri olarak kullanılır. Semaver yapımıyla uğraşan ustalar şehir merkezinde bulunmaktadır ve isimleri şöyledir: Ömer Acar, İsmet Akkaş, Ali Duman, Mustafa Gül, Hayri Teke, Hüseyin Ünlü, Mehmet Ali Kalay, Nazım Dağlı, Şükrü Yılmaz, Ahmet Güney, Seyit Kaya, Ekrem Ataman, Hayri Peker, Metin Ataman, Saim Geriz. Yörede görüşme yapılan kaynak kişilere göre Cumhuriyet öncesi, ilk semaver ustalarının Fişekçi Ahmet ve Kameroğun Mehmet olduğu aktarılmaktadır. Rusya'dan Anadolu'ya gelen semaver, burada ustaların üzerinde bazı değişiklikler yapmasıyla yeni bir biçim kazanmıştır. Bazı kaynak kişilere göre Rusya'dan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan Türklerin yanlarında getirdiği semaver, şekil ve boyut bakımından birçok değişikliğe uğramıştır. Yöreye getirilen ilk semaver; tek kulplu, iki hazneli, ibrik tarzı silindirik bir yapıya sahiptir. Semaver kullanımının yaygınlaşması ile birlikte ustaların elinde Vezirköprü yassı semaveri ortaya çıkmış ve semaver daha kullanışlı ve pratik bir özellik kazanmıştır. Vezirköprü yassı semaverinin bu formu kazanmasında, tarihi Bedesten Çarşısı'nın esnaflarından Kikor Usta'nın uzun uğraşları ve denemeleri ile Fişekçi Ahmet Usta ve Kameroğun Mehmet Usta'nın emeklerinin olduğu yönünde iki farklı görüş vardır. Fakat hangi görüşün daha doğru olduğuna dair bir kanaat yoktur. Vezirköprülülük ustaların yapmış oldukları katkılarla yöreye özgü bir özellik kazanmıştır. (2015).

Ana Britannica'da semaverin Rus Çarlığı'nın çayla tanışmasıyla 18. yüzyılda Ural-Altay bölgesinde icat edildiği, Tula Bölgesi'nde geliştirildiği ve ilk semaver

fabrikasının 1778 yılında Tula'da kurulduğu ifade edilir. Rusça "sama" ve "varit" kelimelerinden türetildiği belirtilen semaver kelimesi, kendi kendine kaynayan anlamına gelmektedir (1992: 606). Rusya'da tunç malzemedен üretilen semaverin, Vezirköprü yöresinde ise genellikle teneke ve metal saçtan üretildiğini belirten Seyfullah Gül, iki farklı toplumun semaverini şöyle karşılaştırmaktadır: "Rusya yanında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, İran ve Azerbaycan evlerinin çoğunda nostaljik olarak yer alan semaver, ortasından geçen bir silindirde odun kömürü ile ısıtılan, üstünde bir baca ve üzerine demliğin konulduğu demkeşi, alt tarafında ateşleme deliği ve sıcak suyu almak için bir musluğu bulunan metal bir kaptır. Kendine özgü yassı formu nedeniyle "Vezirköprü Semaveri" Rus kültüründe bulunan örneklerinden oldukça farklıdır. İran ve Rus semaverlerinin sembolik ve törensel oluşunun aksine Vezirköprü semaveri, işlevsel bir nitelik taşımaktadır. Özellikle Rusya'da sadece belli günlerde kaynayan semaver, Vezirköprü'de gündelik bir gereç olarak kullanılmaktadır. Semaverin Vezirköprü'deki tarihi geçmişi ile ilgili kesin bilgi ve belgeye ulaşılamamakla birlikte yörenin semaver ustaları, semaverin en az yüz elli yıldır Vezirköprü mahalle ve köylerinde kullanıldığı ve üretildiğini belirtmektedir." (2015: 247).

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Vezirköprü yöresinde çam ağacından "boduç" (tahta su kabı) yapıldığından ve ayrıca yöre halkının çöğür, tanbura, rüze, şarkı, yunka adlı sazları yaparak para kazandıklarından bahsetmektedir (Çelebi, 1986: 690). Günümüzde bu denli yaygın olan semaverden seyyahın bahsetmemesi, bu gercin Vezirköprü'de o tarihlerde henüz bilinmediğini göstermektedir. Dolayısıyla semaverin tarihinin yakın dönemler olduğu görüşü doğru olarak kabul edilmelidir.

Kaynak kişilerin aktardığı bilgilerle yaklaşık bir buçuk asırlık geçmişi olan semaverin Vezirköprü ilçesinde kendine özgü bir şekle kavuştuğu ve yassı semaver adıyla özdeşleştiği görülür. Hatta ilçe belediyesi 2017 yılında coğrafi işaret belgesi olarak yassı semaverin Vezirköprü ilçesine has bir ürün olduğunu tescil ettirmiştir (Fotoğraf 7). Bir dönem Vezirköprülülük ustalar bir araya gelerek seri üretimle semaver yapmayı denemişlerse de başarılı olamamışlar ve küçük atölyelerinde el işi semaveri yapmaya devam etmişlerdir. Seri üretim açısından komşu ilçe Havza'da kurulan Sözenler Semaver başarılı olmuş ve Türkiye'nin dört bir yanına ürünlerini pazarlamayı başarmışlardır. Fakat Havza'da üretilen semaver yassı semaver olmayıp genellikle halk arasında daha çok tercih edilen yuvarlak semaverdir. Yörede eskiden genç kızların çeyiz malzemelerinden birinin de semaver olduğunu ilave etmek gerekir.

Yaşayan İnsan Hazineeleri ve Ömer Acar

Günümüzde mesleklerin büyük çoğunluğu bir yandan geleneksel teknikler kullanılarak ustaların ellerinde yaşatılmakta, diğer yandan modern teknolojiler ve makineler kullanılarak seri bir şekilde üretilmektedir. Sanayi devriminin sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, geleneğin veya geleneksel olanın yok oluşu gibi görülse de geleneğin durağan değil, dinamik bir yapı olduğu düşünüldüğünde bunun doğal bir süreç olduğu görülecektir (Duymaz ve Şahin 2010: 101-102). Vezirköprü ve çevresinde de bu durum geçerlidir. Bir yandan el işi semaverler yapılırken diğer yandan seri üretimle de semaverler üretilmektedir. "Bir el sanatı ürününün mesleğin eskiliği ve geleneksel üretim ilişkileri çerçevesinde ticari kaygılarla pazarlanıyor olması, o mesleğe geleneksel bir kimlik kazandıracaktır." (Yolcu, 2014: 1721-1722). Bu bağlamda semaver yapma mesleğinin Vezirköprü yöresinde geleneksel olarak adlandırılması mümkündür.

Geleneksel semaver yapım ustalarının yaşayan insan hazineleri sistemi açısından değerlendirilmesi sanatın yaşatılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Yaşayan insan hazineleri somut olmayan kültürel mirasın taşıyıcılarıdır, bu yüzden Türkiye’de yapılacak geniş kapsamlı araştırmalarla bu niteliğe sahip ustalar araştırılıp envantere kaydedilmelidir. Yaşayan insan hazinesi olmak için belli şartlara sahip olmak gerekir. Ustalarda şu nitelikler aranmaktadır: Ustalığını on yıldır icra etmek, sanatını usta-çırak ilişkisi ile öğrenmek, bilgi ve becerisini uygulamada üstün olmak, konusunda ender bulunan bilgiye sahip olmak, yaptığı işe kendini adanmak, bilgi ve becerilerini geliştirme yeteneğine sahip olmak (sanatının toplumla buluşmasını sağlayacak yenilikler içermesi), çırak yetiştirmek (Şimşek, 2015: 12). Ustaların yaşayan insan hazinesi sayılabilmesi için sistemi yöneten komisyon şu ölçütleri kullanabilir: “Gösterilen bilgi ve becerilerin uygulanmasında mükemmellik, bireyin veya grubun taahhüdü, bilgi ve becerilerini geliştirmeye devam etme yeteneği ve biçimlenmiş yapıları aktarabilme yeteneği.” (Öcal, 2009: 36). Burada ortaya konulan her ölçütün usta seçiminde ayırıcı bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir.

Yaptığımız araştırmalara göre Vezirköprü yöresinde mesleğini uzun yıllardır icra eden Ömer Acar’ın YİH envanterine dâhil olması bağlamında Samsun İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü’ne önemli görevler düşmektedir. Seyfullah Gül, hazırladığı doktora tezinde Ömer Acar’ın bu sisteme dâhil olması fikrini dile getirmiştir. Çalışmanın devamında Ömer Acar’ın hayatı, sanatı ve semaver konusunda verdiği çeşitli bilgiler aktarıldıktan sonra onun YİH sistemine dâhil edilip edilmemesi tartışılacaktır.

Ömer Acar¹, 1943 yılında Vezirköprü ilçesinin Yukarı Nalbantlı Mahallesi’nde doğmuştur. Annesi ev hanımı, babası marangoz ustasıdır. Üç erkek üç kız kardeşten en büyüğüdür. Anne ve babasının aileleri Vezirköprü’nün yerlilerinden olup her iki dedesi de zamanında medrese eğitimi almıştır. Baba tarafından dedesine Molla Ali denilmektedir. Ömer Acar altıncı sınıfta okuldan ayrılmak zorunda kalır, bu yüzden ilköğretim diploması da yoktur. Fakat işini görece kadar okuma yazma bilmektedir. Kalaycı ve bakırcı çıraklığına dokuz yaşında başlar. Bu yıllarda hem okula gitmekte hem de çıraklık yapmaktadır. Ustası kalaycı Hüseyin Aksay’dır. Hüseyin Aksay mesleğini İstanbul’da bir Ermeni ustadan öğrenmiştir. O, bu ustayı İstanbul’da askerlik yaptığı sırada tanımıştır. Çıraklık yıllarında daha küçükken ustasına sürekli olarak “Ben senden daha iyi usta olacağım.” demiştir. Burada on yıl çıraklık yapmıştır. İlk ustası Hüseyin Aksay hem semaver yapmakta hem de bozulan, kırılan semaverleri tamir etmektedir. Ustasını iş yaparken çok iyi gözlemlemektedir. Çok meraklıdır. Günün birinde Vezirköprü’den biri tamir için kırık bir semaver getirmiştir. Ustası tamiri zor olduğu için uzun müddet semaverle ilgilenmez. Bir cuma günü usta camiye gidince bu piring semaverini alır, erimiş bacasını tamir eder, bütün kontrollerini yapar ve rafa tekrar koyar. Tamir edildiğinden ustasının haberi olmaz. Semaver sahibi gelir, semaverini sorunca usta raftan indirir ve semaverin yapılmış olduğunu görünce şaşırır. Bu durum ustanın hoşuna gider ve “Bunu nasıl yaptın? Sen benden daha iyi usta oldun.” der ve gelen semaverleri hep ona tamir ettirir.

Daha sonra yine bakırcı ve kalaycı ustası Abdullah Usta’nın yanına kalfa olarak girer. Bir yıl kalfalık yaptıktan sonra askerlik vazifesini yerine getirir. Askerlik dönüşü

¹ Hayatı ile ilgili bilgiler ve mesleğine ait görüşler 07.09.2019 ve 28.11.2019 tarihlerinde kendisiyle yaptığımız görüşmelerde edinilmiştir. (Fotoğraf 1)

Mehmet Sağlam'ın yanında bakırcı ve kalaycı ustası olarak çalışmaya başlar. Burada beş yıl çalışır. Buradan ayrılınca Samsun ve Sinop çevresinde bir süre bakır kap kalaylamakla uğraşır. Üç beş yıl bu işi yaptıktan sonra Bursa'ya gider. Burada iki yıl çalıştıktan sonra 1977'de Vezirköprü'ye döner. Burada bakır ve kalay üzerine kendi dükkânını açar. Artık kalaycılığın ve bakırcılığın azaldığını görünce semaver yapmaya karar verir. Evdeki semaverinin aynısını yapar. Kendisi bu ilk semaverden 20-25 yıl sonra kusursuz olduğunu söylediği semaveri yapar, kısaca onu mükemmelleştirmesi uzun bir zaman almıştır.

Ömer Acar bir semaveri yaklaşık bir haftada yapar. Makine kullanmadan el işi olarak ürünlerini ortaya çıkarır. Vezirköprü'nün coğrafi işaret aldığı yassı semaveride çok yapmıştır, fakat günümüzde bu tip semavere talep olmadığı için yuvarlak semaver yapmaya karar vermiştir. Talep olunca yassı semaver de yapar. Genellikle bakır semaver yapar, istenildiği takdirde pirinç madeninden de yapmaktadır. (Fotoğraf 5).

Semaverlerin büyüklüğü depolarının hacmine göre adlandırılır. Müşterinin talep ettiği büyüklüğe göre semaver deposu kullanılmaktadır. En çok talep edilen ise 5 litrelik depoya sahip olan semaverdir. Ömer Acar, deposu 5 litre olan semaverin parçalarını ve yapılış aşamalarını şöyle özetlemiştir: Öncelikle tek parça bakır levhadan istenilen büyüklükte depo yapılır. 5 litrelik semaverler için deponun yüksekliği 23 cm, çapı ise 58,5 cm uzunluğunda olmalıdır. Daha sonra deponun üzerine konulan kapak hazırlanır. Kapak çekiçle çalışılarak hazırlanır. Üçüncü olarak "temkeş" veya "demkeş" denilen çaydanlığın konulduğu bölüm yapılır. Daha sonra 30 cm çapında, 10 cm yüksekliğinde kafes yapılır. Depo kafesin üstüne konulur. Külün dökülmemesi için kafesin altına kapak yapılır. Bu malzemelerin hepsi bakırdır. Daha sonra bakır olmayan, pirinç madeninden yapılmış bir ayak hazırlanır ve semaverin altına sabitlenir. Ayaklar eskiden elle yapılırken günümüzde dökümcüye sipariş üzerine yaptırılmaktadır. Malzemelerin hazırlanması bitince depo kafesin üzerine monte edilir. Deponun içi kalaylanarak semaverin sağına ve soluna birer kulp takılır. Kulplar içeriden lehimlenir. Deponun altına musluğun yüreği perçinlenir, onun üzerine de musluk ilave edilir. Semaverin içinden lehimlenir. Yürek, musluğun depoya montajını yapmadan önce oraya sabitlenen parçanın ismidir. Önceden hazırlanan ızgara deponun altına yerleştirilir. Yine daha önce hazırlanan baca, ızgaranın üzerine konulur ve lehimlenir. Üst kapak bacanın üzerine konulur. Üstüne demkeş konulur ve alıştırılır. Kapağın üstüne elle tutulabilmesi için düğme monte edilir. Silme işlemi ile semaverin yapımı tamamlanmaktadır. Ömer Usta talep edildiği takdirde semaverin üzerine konulan demliği de bakırdan yaptığını ifade etmiştir. Kendisiyle yaptığımız görüşmede sanatıyla ilgili yapamayacağı şey olmadığını sıkça tekrar etmiştir.

Semaver yapımı sırasında şu aletleri kullanır: yan keski tokmak, düz tokmak, tek ağız tokmak, çift ağızlı tokmak, çekiç, nallama çekici, bombe çekici, leylek ağız çekiç, el çekici, mengene, matkap, lehim makinası, çam ağacından yapılan ve oturmaya yarayan eşek adı verilen düzenek. Onun ifade ettiğine göre eşek olmadan kalaycılık, bakırcılık ve semavercilik kesinlikle yapılamaz.

Ömer Acar'ın bugüne kadar 4-5 tane çırağı olmuştur. Çıraklarına bu mesleği öğretmeye çalışsa da istediği verimi alamadığını söylemiştir. Çırağı Ali Duman'ın semaver yapmayı da bildiğini, fakat onun bakırcılık ve kalaycılık yaptığını ifade etmiştir. Çıraklarının bir kısmı da öğrendikleri mesleği yapmayıp başka işler yapmışlardır. Günümüzde ise hiç kimsenin bakırcılık, kalaycılık ve semavercilikte bir gelecek

görmediği için çıraklığa yanaşmadığını söylemektedir. Şu anda herhangi bir çırağı yoktur.

Ömer Acar'ın tarihî Taşhan'da bulunan dükkânı 2014 yılında çıkan yangında büyük hasar görür. Büyük maddi kayıp yaşar. Bundan sonra yaptığı işte eski şevki kalmadığını söyler. Yangına kadar yaptığı semaverlere adının baş harfi ve soyadının son harfinden oluşan bir damga vurmuş, fakat yangından sonra bunu da yapmamıştır. Semaverlerin üzerine süs yapma konusunda da yetenekli olan Ömer Acar, eskiden semaver depolarına daha çok çiçek kabartmaları yaptığını, fakat artık yapmadığını belirtmiştir.

Ömer Acar yuvarlak semaverin anavatanının Rusya olduğunu, Rusların sipariş üzerine İstanbul'a ve İran'a da semaver yaptıklarını belirtmiştir. Semaverin Vezirköprü'ye gelişi Çerkezlerin Kafkasya'dan buraya göç etmeleriyle olmuştur. Bu yüzden semaverin Vezirköprü'de yaklaşık yüz elli yıllık bir geçmişi vardır. Vezirköprü'nün simgesi olan yassı semaverin ise altı düz ve ayaksızdır. Vezirköprü de yassı semaverin yapılışı Cumhuriyetin ilk yıllarına dayanır. Erzurum veya Erzincan'dan gelen bir asker bir semaver çizer ve bunu ustaya yaptırır. Bu semaver yassı semaverdir. Daha sonra buna iki kulp takılır, musluk çıkınca da ortaya musluk ilave edilerek günümüzdeki formuna kavuşur. Vezirköprü yassı semaverini yapan ilk usta lehimci Ahmet Usta'dır. Ermeni Kirkor Usta semaver yapsa da bilinenin aksine klasik Vezirköprü semaverini ilk o yapmamıştır. Ahmet Usta ile Kirkorların dükkânları karşı karşıyadır ve Kirkor Usta malzeme temininde ekonomik olarak sıkıntı yaşamadığı için adı duyulmuştur. Kirkorlar uzun yıllar Vezirköprü'de yaşamışlar ve 1977-1978'li yıllarda İstanbul'a göç etmişlerdir.

Ömer Acar'a göre en iyi ve en tatlı çay bakır semaverlerde olur. Çünkü bu semaverlerde haşlama olmaz. Tadı yumuşak olur ve içildiği organları yakmadan geçer. Köyler dâhil hemen hemen her evde semaver bulmak mümkündür ve yaz kış demeden her mevsim Vezirköprü'de semaver kaynamaktadır.

24 Mayıs 2017 tarihinde İstanbul Pendik Belediyesi tarafından düzenlenen, 24 ülkeden 58 sanatçının katıldığı 13. Uluslararası Geleneksel Sanatçılar Buluşması'na geleneksel semaver ustası olarak katılmıştır. Burada hem semaver satmış hem de semaverin nasıl yapıldığını insanların gözü önünde sergileme imkânı bulmuştur.

Ömer Acar'a görelilik meslek edinmenin bazı aşamaları vardır. Bunlar "yamaklık, çıraklık, kalfalık, ustalık ve üstatlık" olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Bu aşamaları layıkıyla geçmeyen bir insanın mesleğinde ilerlemesi mümkün değildir. Ustası ona "Oğlum elimden tut, bu el benim değil senin, dükkân açabilirsin." deyince ustasının elini öptüğünü ve sanat üzerine ufkunun açıldığını söyler. Ömer Acar geleneksel usta-çırak ilişkisi içerisinde sanatını öğrenmiştir. Onun en büyük şansı sadece bir ustanın yanında değil, birçok ustanın yanında çalışmış olmasıdır. Bu yüzden her ustadan bir şeyler kaparak mesleğinin bütün inceliklerini öğrenmiştir. Bu da ona mesleği bağlamında büyük beceri ve bilgi kazandırmış; bunlar da onda bir özgüven oluşmasını sağlamıştır.

Ömer Acar'ın yaşayan insan hazinesi sayılıp sayılamayacağını yukarıda belirtilen kriterlere göre değerlendirdiğimizde onun bu sisteme mutlaka dâhil edilmesi gerektiği görülür. Öncelikle mesleği on yıldır icra ediyor olmak gerekirken Ömer Acar yaklaşık elli yıldır bu mesleği yapmaktadır. Sadece semaverciliği değil, semaver

yapılabilmesi için gerekli olan kalaycılığı ve bakırcılığı da çok iyi bilmektedir. Bu yüzden o, bir semaveri baştan sona yapabilme becerisine sahiptir. İkinci kriter sanatını usta-çırak ilişkisi içerisinde öğrenmektir. Ömer Usta, sanatını birden çok ustadan öğrenerek onların bilgilerine sahip olmuştur. Üçüncüsü bilgi ve beceriyi uygulamada üstün olmaktır. Gerçekten de sahip olduğu bilgi ve yılların tecrübesi ile uygulamada kusursuz denilecek semaverler yapmaktadır. Diğer kriterleri de şöyle sıralamak mümkündür: O, konusunda ender bulunan bilgiye sahiptir; yörede semaveri el işçiliği ile yapabilen bir iki ustanın en tecrübelisi ve en maharetlisidir. Yaptığı işe kendisini adanmıştır; çıraklığından içinde bulunduğu yetmiş altı yaşına kadar sürekli mesleğinde çalışmış, kendisini geliştirmeye gayret göstermiştir. Sanatında çeşitli yenilikler denemiş, semaverin depo büyüklükleri ile diğer parçaların orantıları konusunda bazı tespitler yaparak bunları sanatına uygulamıştır. Üç dört çırak yetiştirmiştir. Fakat bu çırakların hiçbiri kendi beğenisi ve beklentilerine cevap verememiştir. Bunda biraz da sanata duyulan ilginin son zamanlarda giderek azalması görülebilir.

Ömer Acar, geçmişten günümüze miras kalan, el işi ile semaver yapabilme becerisine sahiptir ve bunu istenilen zamanda hevesli insanlara aktarabilecek yetenektedir. Dolayısıyla geleneksel el sanatı olarak görülebilecek olan semaver yapma sanatı açısından o, yaşayan insan hazinelerine dâhil edilmelidir. Onun şahsında aslında yaklaşık altmış beş yıllık bir el sanatının tarihi geçmişini bulmak mümkündür.

Sonuç ve Öneriler

Osmanlı döneminde önemli bir ticaret merkezi olan ve günümüzde geleneksel birçok el sanatının varlığına şahit olduğumuz Vezirköprü ilçesi, somut olmayan kültürel miras açısından sahip olduğu bu zenginliği yeterince kullanamamakta, ticarete ve turizme dönüştürüp önemli bir gelir kaynağı elde edememektedir. Oysa Vezirköprü, başta semaveri olmak üzere çok sayıda imgeye sahiptir. Vezirköprülülerin bu konuda düşünmedikleri, yaşadıkları şehrin imgelerini koruyup geliştirerek bunları ekonomik gelir elde edebilecek farkındalığa sahip olmadıkları görülür. Tarihî çarşı içerisinde farklı illerden getirilen semaverlerin bulunması, kendi semaverleri yerine Havza'da üretilen fabrikasyon semaverlerini satmaları kendi imgelerini bilinçli olarak öldürme çabaları olarak görülmelidir.

Ömer Acar, elli yılı aşkın süredir semaver sanatıyla uğraşan, bunu üstatlık düzeyinde üretebilen, Vezirköprü'nün yassı semaverini ve diğer bütün semaverleri yapabilme bilgi ve becerisine sahip olan, Yaşayan İnsan Hazineleme Sistemine dâhil edilmesi gereken bir insandır. O, yukarıdaki belirttiğimiz tüm şartları taşımaktadır. Burada dikkatimizi çeken nokta onun sanatını tam anlamıyla devam ettirecek bir çırağın yetişmemiş olmasıdır. Oysa kendisi bu sisteme dâhil edilerek ivedilikle bu işe gönül vermiş usta adayları bulunup onun gözetiminde düzenli olarak yetiştirilmelidir. Aksi takdirde sahip olduğu kültürel miras kendisiyle birlikte yok olma tehlikesi yaşamaktadır. Onun sanatını devam ettirebileceği mekânlar sağlanıp çeşitli imkânlar tanınarak son zamanlarda bıraktığı eserine damga vurma, semaver üzerine çeşitli motifler işleme geleneğini tekrar canlandırması sağlanmalıdır. Önce bağlı olduğu Samsun özelinde, sonra ülke çapında geleneksel sanatlar buluşması adı altında mesleğini tanıtıcı faaliyetler yapılarak semaver bir kent imgesi haline getirilmelidir. Vezirköprü imgelerinin tasarlanıp üretildiği mekânlar oluşturularak geleneksel el sanatları ustaları burada toplanmalı, her biri burada sanatını ayrı ayrı icra ederek Vezirköprü, turizmin cazibe merkezi haline getirilmelidir. Bu mekânlarda satışlar da

yapılarak ilçenin ekonomik yönden kalkınmasına yardımcı olmalıdır. Buralarda semaver başta olmak üzere sadece günlük ihtiyacı karşılayan malzemeler yapılmamalı, ayrıca bunların küçük ve sembolik örnekleri, magnetleri, maketleri üretilerek tüm Türkiye'ye pazarlanmalı ve kent imgesi haline gelmesi sağlanmalıdır.

Geçen zaman içerisinde semaver nasıl Vezirköprü'nün bir imgesi haline geldiyse, bu sürece alınının teriyle katkı sağlayan, semaverin mükemmelleşmesi için çaba harcayan Ömer Acar da kanaatimizce hak ettiği konumu elde etmelidir.

Kaynaklar

- Ana Britannica (1992). *Semaver*, C. 19, İstanbul: Ana yayıncılık.
- Duymaz, A. ve Şahin, H. İ. (2010). "Meslek Folkloru Kapsamında Geleneksel Mesleklerdeki Pir İnancı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme." *Millî Folklor*, 87, s. 101-112.
- Erkal, Hasan (2010). *UNESCO Yaşayan İnsan Hazinesi Ulusal Sistemleri'nin, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Yaşatılmasına ve Gelecek Kuşaklara Aktarılmasına Etkisi Üzerine Bir İnceleme*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Evlia Çelebi (1986). *Seyahatname*, C. 2-3, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Fedakar, P. ve Kuzay Demir, G. (2018). "Yaşayan İnsan Hazinesi Programının Somut Olmayan Kültürel Mirasın Sürdürülebilirliği Bağlamında Değerlendirilmesi", *Millî Folklor*, S. 120, s. 90-101.
- Gül, S. (2015). *Vezirköprü Yöresinin Kültür Turizmi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış doktora tezi.
- Gül, S. (2018). "Kültür Coğrafyası Açısından Vezirköprü Yöresinde Dokuma Kültürü," *Karadeniz Dergisi*, S. 38, s. 117-131.
- Kasapoğlu Akyol, P. (2013). "Türkiye'nin Yaşayan İnsan Hazinesi programı", *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ankara, Grafiker Yayınları. s.83-89
- Oğuz, M. Ö. (2008). UNESCO ve Geleneğin Ustaları. *Millî Folklor*, 77, s. 5-10.
- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Ölçer Özünel, E. (2013). "Somut Olmayan Kültürel Miras İçin Yenilikçi Bir Bağlam", *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Geleceği Türkiye Deneyimi*, Ankara, Grafiker Yayınları. s.77-82
- Şimşek, E. (2015). Meddahlıkta, "Yaşayan İnsan Hazinesi Listesi"ne Eklenmesi Gereken Bir İsim: Kadırlılı Yusuf Sıra. *Millî Folklor*, S. 106, s.5-13.
- Yolcu, M. A. (2014). "Nevşehir'de Yaşayan Geleneksel Mesleklerin Değişim ve Dönüşümü", *Turkish Studies*, V. 9/2, s. 1719-1738.

Fotoğraflar:

1.Semaver ustası Ömer ACAR

2.Vezirköprü ilçesi girişinde bulunan ve ilçenin simgesi olan yassı semaver

3. Ömer ACAR'ın semaverlerini yaptığı küçük atelyesi

4. Yurt dışına göndermek üzere yaptığı bakır semaverler ve bunlar için tasarladığı özel kutu

5. Pirinçten yaptığı semaver (sarı renkli)

6. Vezirköprü çarşısında bulunan satılık semaverler

7. Vezirköprü semaveri tescil belgesi

No: 299 – Mahreç işareti

VEZİRKÖPRÜ SEMAVERİ

Tescil Ettiren

VEZİRKÖPRÜ BELEDİYESİ

Bu coğrafi işaret, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında 26.09.2017 tarihinden itibaren korunmak üzere 27.12.2017 tarihinde tescil edilmiştir.

